

Balogh András

Az amerikai külpolitika kontinuitása Reagan elnöksége idején A mini-hidegháború és Magyarország

A II. világháborútól a Szovjetunió felbomlásáig tartó közel félévszázados periódust a bipolaritás korának szokták nevezni. Az elnevezést az indokolja, hogy a világpolitika, a világgazdaság, a politikai eszmék, a hadseregefejlesztés és a hírszerzés, valamint sok tekintetben a kultúra fő irányait döntően meghatározta a két szuperhatalom, vagyis az Egyesült Államok és a Szovjetunió berendezkedése, törekvései és a közöttük lévő viszony. Két eltérő logikájú pólus dominálta a világrendszert. A Föld több országa a két szuperhatalom köré szerveződött, mint szövetségesek, illetve vazallusok. Sajátossága ennek a rendszernek az, hogy a két fő pólus viszonyában, az egész korszakban egyidejűleg jelen volt a szembenállás és az együttműködés. Egyidejűleg voltak jelen, de ez nem azt jelenti, hogy viszonyuk statikus volt. Ellenkezőleg: Egyes periódusokban a konfrontáció, máskor a kooperáció került előtérbe. Ezt demonstrálja, hogy például a II. világháború után az új világpolitikai rendszer kialakulásának idején (1945 tavaszától 1947 tavaszáig) kétségteljesen a közös megfontolások és feladatok, mint a legyőzöttek kezelése és az új nemzetközi intézmények létrehozása képezték a fő vonásait a nemzetközi kapcsolatoknak. Hasonló, viszonylag békés viszony volt jellemző az enyhülés klasszikus korszakában, azaz a helsinki folyamat előkészítése és kibontakozása idején. Ezzel szemben a hidegháború veszélyekkel teli és háborúval fenyegető korszaka határozta meg az 50-es évek elejét a koreai háború idején, majd a karibi- válság idejét.

Máig vitás kérdés az, hogy az egész bipolaritás korszak felbomlása előtti években, a 80-as években, a Reagan-korszakban, megtört-e a bipolaritás logikája, vagyis a Reagan-adminisztráció szakított-e a Kennan-i hagyományokkal és kizárólagossá vált-e a konfrontáció? Sokan úgy gondolják, a reaganizmus szakított a bipolaritás időszakát szabályozó elvekkel és éppen ezzel tudta szétzúzni ellenfelét.

Tézisem az, hogy a közhiedelemmel ellentétben a reaganizmus nem szakított a bipolaritásnak a II. világháború óta kibontakozó logikájával. A reagani időszakban is egyidejűleg volt jelen a szuperhatalmak és szövetségesi rendszereik közötti együttműködés és szembenállás, bár az aligha vitatható, hogy - különösen Reagan első elnöki periódusában – az utóbbi képezte az erősebb és markánsabb komponenst. Hogy tézisünket kifejtjük, az alábbiakban két egymással szorosan összefüggő témakört tárgyalunk: 1.) A reagani külpolitika kontinuitásai; 2.) A reagani politika néhány magyar vonatkozása.

1.

Az általam megfogalmazott tézis, jelentősen eltérve az emlékezők többségének véleményétől és a szakirodalom leggyakoribb és legelfogadottabb megállapításai-

tól, azt hangsúlyozza, hogy Reagan elnök nem rúgta fel az amerikai establishment több generáción átívelő külpolitikai, a kelet-nyugati kapcsolatokat illető konszenzusát, azaz a 80-as években már szokatlan erőteljes hangvételű retorika ellenére nem indított keresztes háborút a Szovjetunió ellen. Amit tett, az újabb kísérlet volt ellenfelének tesztelésére és a lehető legkényelmetlenebb helyzetbe hozására. Nem volt teljesen új az a koncepciója, hogy az Egyesült Államok gazdasági és tudományos-technikai fölényét kihasználva olyan fegyverkezési versenyt indítson, amelyben a szovjetek csak óriási áldozatok árán tudnak részt venni, vagy összeomlanak. A „*meleg háborúk*” továbbra is a periférián zajlottak és Washington a Reagan-korszakban is hosszú távon számolt a Szovjetunió és szövetségi rendszere léteivel. A gondosabb elemzés azt mutatja, hogy Reagan kifejezetten galambnak tartott elődei majdnem annyi héja-elemet vittek be a saját külpolitikájukba, mint amennyi galamb-vonás Reagan elnöknel felfedezhető. Azt kívánom ebben a tézisben megfogalmazni, hogy Reagan egyáltalán nem volt egy szögletes gondolkodású, a körülményekkel nem törődő és elvakult jobboldali politikai aktivista, aki vidékiesen konzervatív és tudományosan nem megalapozott meggyőződése oltárán kész lett volna feláldozni országa és a világ békéjét és biztonságát. Erről szó sincs. Nem fedezhetünk el arról, hogy Carter elnök adminisztrációjának utolsó másfél esztendejében erőteljesen jelentkeztek a konfrontáció elemei, Reagan elnöknek pedig, különösképpen a második kormányzati ciklusában, a klasszikus enyhülésre emlékeztető megnyilvánulásai voltak. A félreértésekhez és egyoldalú képhez valószínűleg hozzájárul az is, hogy Reagan egész élete során az amerikai lakosság többségéhez akart beszélni, és számukra érthető fordulatokat és stílust alkalmazott. A szofisztikált külpolitikai elemzőket, akiknek többsége sohasem szimpatizált az elnökkel, kifejezetten zavarta, hogy Reagan nyelvezete igencsak távol állt az egyetemi campusokon elfogadott megközelítésektől és hangnemtől. Stílusának egyszerűsége és nyíltsága tartósan híveket szerzett neki az amerikai társadalomban, miközben a tojásfejűeknek nevezett egyetemi gurukat fanyalgásra készítette. Az európai politikai osztály veszedelmes békebontónak látta, szovjet és kelet-európai ellenfelei a klasszikus hidegháború, a „*szakadék szélén táncolás*” politikájának visszatérésétől tartottak. Nyilvánvaló azonban, hogy Reagan elnök követője volt annak a gondolatnak, amely az Egyesült Államok egész külpolitikáját meghatározta a II. világháborútól egészen a Szovjetunió felbomlásáig. Ez a gondolat a bipoláris időszakban az Egyesült Államoknak a Szovjetunióval való együttélését a nemzetközi politikai rendszer fundamentumának tartotta.

A félreértésekhez nagyban hozzájárul Reagan sajátos humora, és aki ezt nem ismeri fel, vagy nem érti, az egészből semmit nem ért. Reagan ugyanis igen szellemes ember volt, akinek az egész megközelítési módja, stílusa jóval túlment azon, amit általában a kliséken felnőtt bürokrácia és a bürokráciához közeli értelmiség értett Nyugaton és Keleten egyaránt. Ez azt jelentette, hogy az Egyesült Államokon belül is nagyon sokan teljesen félreértették. Az Egyesült Államok ellenfelei, elsősorban a szovjet bürokrácia pedig soha nem volt túlzottan híres arról, hogy a dolgokat más aspektusból is nézze, mint a nagyhatalmi megfontolások.

Az akkori magyar társadalom összeszorult gyomorral hallgatta a „*gonosz birodalmáról*” szóló megnyilvánulásokat, nem azért, mert eleve elutasította, hogy a Kreml urait „*gonosznak*” tekintse, hanem azért, mert a 80-as években a már reformokat elfogadó Magyarország irtózott a nyílt konfrontációtól, félve annak következményeitől. Az akkori magyar társadalom meghatározó rétegei a détentének voltak szülöttei és a helsinki értekezlet elsőszámú haszonélvezőinek tekintették magukat. A détente eredményeképpen Magyarországnak volt veszteni valója, ez az új Magyarország ugyanis gazdasági reformokkal kísérletezett, kisebb-nagyobb demokratikus reformokat kezdeményezett, vagy legalábbis megtűrt, és egy óvatos és lassú politikai nyitásba fogott.

A reagani időszak egyáltalán nem volt homogén. Két markánsan eltérő periódusa különböztethető meg. A 80-as évek első felében az elnök permanensen „*a gonosz birodalmát*” szidta és nem is találkozott a „*főgonoszokkal*”, azaz a szovjet vezetőkkel. Annál többet az évtized második felében. Nemcsak találkozott, hanem nagyon jelentős megállapodásokat is kötött. Bizonyos értelemben úgy is fogalmazhatunk, hogy ő folytatója volt annak az amerikai külpolitikai hagyománynak, amely a II. világháború után elindult, és amit leginkább George Kennan nevével lehet fémjelezni. George Kennan kijelölte az amerikai-szovjet és vele a Kelet-nyugati kapcsolatok tartalmát a feltartóztatás (containment) doktrínájának megfogalmazásával. E doktrína alapvetően érvényes maradt Ronald Reagan időszakában is. Reagan nem háborút akart indítani. Aki így fogja föl az elnök retorikáját, az nagyot téved. Reagan nem vagdalkozó keresztes vitéz volt, hanem egy igen színes egyéniségű realpolitikus. Követte, és az új helyzetnek megfelelően módosította azt a koncepciót, amely megőrizte évtizedeken keresztül a békét, igaz egy törékeny, időnként nagyon veszélyes békét. Az ő időszakában az úgynevezett bipoláris nemzetközi politikai rendszer sértetlenül fennmaradt.

Reagant nagyon sok mindennel szokták vádolni. Nemcsak a retorikai fordulataiért, hanem, hogy Vietnám óta először tengerentúli katonai akciókat indított, hogy belement (vagy engedte, hogy belemenjenek) az Irán-kontra ügybe, amely nyilvánvalóan az amerikai törvények megsértését jelentette. Meghirdette a „*peace through strength*” elvet, ami magyarázta a Pershing II. rakétáknak a hadrendbe állítását, a katonai költségvetés rendkívül nagymértékű megemelését, az SDI elfogadását. Ezeket a lépéseket nemcsak a keleti ellenfelek, hanem az európai szövetségesek nagyobbik része is gyanakvással, vagy ellenérzésekkel fogadta.

A már jelzett humorosnak szánt fordulatok is hozzájárultak a reaganizmus félreértéséhez. Egyszer a következő tréfával lepte meg az amerikai közvéleményt és a diplomátákat: „*Amerikai honfitársaim, most írtam alá azt a törvényt, amely Oroszországot törvényen kívül helyezi örökre. Öt percen belül megkezdjük a bombázást.*” E beszédet kiszivárogtatták és az amerikaiak egy része is pánikba esett. Az oroszok azonban lényegesen jobban megdöbbenek, nem utolsó sorban azért, mert a külpolitika irányítóinak, elsősorban Gromikónak, akit mindenki Grim-Gromnak hívott, nem sok humoruk volt, és teljesen félreértették Reagant és a reagani politikát. (Egy tokiói újság, a Yomiuri Shimbun 1981 októberében jelentette, hogy a szovjet távol-

keleti hadsereget riadókészültségbe helyezték amint értesültek a reagani tréfáról, és a riadókészültséget csak fél órával később vonták vissza. A TASSZ, szovjet hírgyűzőség igencsak felháborodott hangon idézte azt, hogy „a Szovjetunió az Egyesült Államok elnökének példa nélküli ellenséges támadását elítéli” hozzátéve, hogy „az ilyenfajta viselkedés összeegyeztethetetlen a nukleáris államok felelősségével.”

Az elnök „bűnlajstroma” felsorolásakor indokolt, hogy lépéseinek okairól is szóljak. Amikor katonailag fellépett Grenadában, Líbiában és Libanonban, tagadhatatlan, hogy volt oka kezdeményezni. Amerikát, és általában a nyugati világot fenyegető fordulatok, vagy kifejezetten terror-akciók történtek. A Pershing II. nyilvánvalóan a SS20-ra való reagálás volt.

A kortársak egy részében a katonai költségvetés emelése nagy ellenállást váltott ki. Ellentmondásnak tűnt, hogy az elnök a választási kampányban, a washingtoni bürokrácia elleni hadjáratában, elsősorban az adók csökkentésének ígéretével lépett föl, egész ciklusa viszont az államadósság hihetetlen mértékű felemelésével végződött. Ehhez a gigantikus méretű katonai költségvetés alaposan hozzájárult.

Amikor azzal vádolták, hogy nem akar találkozni a szovjet vezetőkkel, ezt a kritikát így válaszolta meg: „*hát nem tudtam velük találkozni, mert állandóan meghaltak*”. Igaza volt. Egy éven belül követte egymást Brezsnjev, aki már halála előtt is élő halott volt, Andropov, majd Csernyenko. Csernyenko csak nagyon rövid ideig volt az SZKP főtitkára, utána következett Gorbacsov. Gorbacsov elődeivel tehát tényleg nem tudott találkozni, mert vagy a betegszobájában voltak, vagy a temetőben. Az elnök azonban nemcsak tréfálkozott, hanem második elnöki időszakában ténylegesen az enyhülés klasszikus időszakát idézve konstruktívan alakította a Moszkvával való kapcsolatait.

2.

A Reagan-korszak éveiben megnyílt az út Magyarország külpolitikai mozgástere bővítéséhez, a világ nyugati részéhez való közeledéshez. Eközben Moszkvában sokan gondolták, hogy a hidegháború visszatért. A magyar társadalomnak és a reformgondolkodású vezetőknek ez nagyon rosszul jött, és nem akarták követni. Eből az következett, hogy amikor beindult az új hidegháború, (vagy „*mini hidegháború*”, ahogy ezt akkor sokan nevezték), Magyarország nem csatlakozott, jöllehet erős moszkvai elvárások, sőt utasítások érkeztek, követelve, hogy Kelet- és Közép-Európából senki szóba ne álljon a Nyugattal. A magyar diplomácia irányítói azzal bújtak ki az utasítás teljesítése elől, hogy az Európával való kapcsolatok ápolásának szükségességét hangsúlyozták, amit az oroszok kénytelenek voltak tudomásul venni, annál is inkább mert a Nyugat-Európával való építkezést ők maguk hivatalosan és nyíltan nem vetették el.

A magyar külpolitika fénykorát kezdte élni a 80-as évek második felétől. A magas szintű külkapcsolatok gyakoriságát azóta meg sem tudtuk közelíteni. Ez egy nagyon aktív és gyümölcsöző időszaka volt a magyar külpolitikának. Ez azt jelentette, hogy a „*mini hidegháború*” időszakában Magyarország a 70-es években megkez-

dett érintkezéseket nemcsak folytatta, hanem igen intenzívvé tette. A 70-es évektől, Helsinki után egymást követték a különböző nyugat-európai vezető államférfiak látogatásai Budapesten, ugyanúgy a magyar vezetők (a szovjet figyelmeztetések és fenyegetések ellenére) rendszeresen fordultak meg nyugati fővárosokban. Fennmaradtak a kapcsolatok a nyugati partnerekkel. (Erre egyébként MSZMP Politikai Bizottsági határozat született a 80-as évek elején.) 1981-től Budapest megkezdte a tárgyalásokat az Európai Gazdasági Közösséggel. Az EGK-nak ekkor még egyetlen más kelet-európai országgal sem volt kapcsolata. Magyarország 1982-ben - alapos tárgyalások után - tagságot szerzett az IMF-ben és a Világbankban. Ez direkt amerikai kapcsolatokat is jelentett! Világos ez annak, aki kicsit is a világ pénzügyeiben otthon van. A magyar vezetés néhány éven belül fogadta Thatcher aszszonyt, Kohl kancellárt és Craxi miniszterelnököt. Kohl kancellárral különösen belsőleges kapcsolat alakult ki, ami a későbbiek folyamán alapvető feltételét képezte az NDK-ból jövő turisták kiengedésének, a vasfüggöny lebontásának és végül Németország újraegyesítésének. Ezek vitathatatlanul eredmények. E nélkül a magyar külpolitika nélkül sokkal lassabban és fájdalmasabban mentek volna végig ezek a folyamatok, beleértve a rendszerváltás egész folyamatát is.

A magyar diplomácia havonta folytatott magas szintű tárgyalásokat a nyugati partnerekkel. Magyarország ebben az időszakban vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel, elsőként az egész keleti tömbből, csakúgy, mint Dél-Koreával. (Máig kitűnő a kapcsolat mind a két országgal.) Magyarország ezt a rendkívül ambiciózus és nyugati-irányú nyitást jelentő politikát úgy folytatta, hogy közben zajlott az afganisztáni háború! Ebben az afganisztáni háborúban nem vettünk részt. Felvetődött azonban és ma is gyakran felvetődik, hogyan beszélhetünk sikeres nyitásról, hiszen a Varsói Szerződésből Magyarország nem léptett ki?

Egy ilyen kérdésnek a fölvetése nem történelmi és nem reális. Budapestet a nyugati partnerek folyamatosan arra intették és figyelmeztették, hogy ne „*húzgálja az oroszán bajszát*” túlzottan, vagyis ne irritálja az oroszokat olyan lépésekkel, amelyeket a keményvonalasok kihasználhatnak. Később, amikor erre a rendszerváltás időszakában lehetőség adódott, magyar kezdeményezés született a Varsói Szerződés felszámolására. Amikor még a magyar közélet szereplői legfeljebb a semlegeségig és a „*körkörös védelemig*” jutottak el, akkor a szocialista Horn Gyula volt az, aki felvetette a NATO-ba való belépés lehetőségét és szükségességét. Ez megtörtént, és úgy tekinthetjük, hogy a NATO-tagság a nyugati világhoz és azon belül az Egyesült Államokhoz való csatlakozásnak kiemelkedően fontos része volt.

Tehát a reagani korszakban az enyhülés bizonyos elemeinek a fennmaradásával Magyarország hidat tudott képezni. Ezzel hozzájárult nemcsak a Varsói Szerződés, hanem a Szovjetunió felbomlásához is. A magyar változások egyik feltétele a reagani politika rugalmassága volt. Az, hogy a lényeg tekintve nem csillagháborús, és egyéb fantasztikus, sokszor infantilis elképzelések határozták meg, hanem reálpolitikailag megalapozott döntések.

Ezekre nagy szükség volt, mert a 80-as évek vége nagyon veszélyes időszakként számított. Ugyanis a Szovjetunió egy hanyatló birodalom volt, de katonailag egyen-

rangú. Az oroszok pontosan tudták, hogy változnak az erőviszonyok, mégpedig a hátrányukra. Félő volt, hogy ha pozícióik tovább romlanak, az beláthatatlan következményekkel járó kalandokra ösztönzi őket. Szerencsére a különböző belső szovjet reformelképzelések, (amelyek egyébként átgondolatlanok, koncepciótlanok voltak és nem sok eredményre vezettek) valamint az Egyesült Államok dialógus-készsége mégiscsak megóvták a világot az összeomlástól, és békés átmenet zajlott le.

Azon vitatkozhatunk, hogy mekkora volt Reagan elnök hozzájárulása a szovjet összeomláshoz. Van, aki azt mondja, hogy ő volt az, aki megszorongatta őket, az oroszoknak túl sok pénzükbe került a fegyverkezés, ebbe roppantak bele. Ennél azonban sokkal bonyolultabb folyamatok zajlottak. A Szovjetunió bukásáért Mihail Gorbacsov tette a legtöbbet, noha szándékai ellenére. Ez egy hosszú, több éves folyamat és számtalan gazdasági és politikai tényezője van. Belső szovjet társadalmi feszültségek, világgazdasági korszakváltás, amely a szovjet teljesítményeket leértékelt.

A későbbi magyar társadalmat az is erőteljesen befolyásolta, hogy Reagan neve összefonódott a reagoni gazdaságpolitikával, a regonomics-szal, és ennek legalább akkor hatása volt, mint az amerikai külpolitikai magatartásnak. Ez a hatás azonban korántsem annyira pozitív, mint a reagoni külpolitika. Magyarországon, aki számított a 80-as évek végén, többé-kevésbé „beleszeretett” a regonomics-ba. Mindenkire hatott, a regonomics ugyanis reakciója volt nemcsak a kudarcos szocialista gazdasági modellnek, hanem a sokak szemében kifulladt keynesiánusi elképzeléseknek is. A vállalkozói kedvet akarta erősíteni, a szociális kiadások csökkentését irányozta elő, ami a deregulációban jutott kifejezésre és a szövetségi személyi adóknak azonnali 25%-os csökkenésével járt. Tehát kialakult az, amiről később sokan úgy beszéltek, hogy a chicagói fiúk diadalmas koncepciója valósult meg.

Mindez nagyon tetszett a szocialista, központilag tervezett gazdaság antitézisének kereső magyaroknak. Figyelemre méltó, hogy Reagan, mint a konzervativizmus jelképe, alapvetően liberális gazdaságpolitikát folytatott. Magyarországon, az eltérő politikai kultúra miatt, észrevétlen maradt, hogy a konzervatív Reagan volt a legnagyobb liberális a gazdaságpolitikában. Akkoriban Magyarországon nem figyeltek fel arra, hogy Reagan, amennyire lehetett, leépítette a közszolgáltatásokat. Adócsökkentésekkel a jövedelmeknek a jómódúak számára való átcsoportosítása soha ilyen szemérmetlen módon nem történt meg, mint az ő kormányzása időszakában. Hol vagyunk mi, magyarok, érintve ebben a dologban? Ott, hogy mi az Egyesült Államokat tekintettük a 80-as években a világ legsikeresebb gazdaságának és joggal. Magyarországon, pártállástól és ideológiai lojalitástól függetlenül, mindenki elfogadta a reagoni gazdaságpolitikai koncepciót. Az MSZMP vezetői is reaganisták voltak a gazdaságpolitikában, bár ezt gyakorlatban kevésbé tudták érvényesíteni. Magyarországon mindenki az angol-szász modellt kívánta bevezetni a reformkommunista Németh Miklóstól a konzervatív Antall Józsefen át a liberális SZDSZ-es politikuskig. Teljes privatizáció, a tőke szabad mozgása, a profit repatriálhatósága, az állam leépítése – ezek váltak a legdivatosabb jelszavakká. A rendszerváltás kritikus időszakában mi elfogadtunk egy olyan koncepciót, ami később az Egyesült Államokban is megbukott, Közép- és Kelet-Európában pedig nagyon ellentmondásos

következményekkel járt. Ebben az időszakban Magyarországon gyakorlatilag nem volt olyan jelentős politikai erő és intellektuális háttér, amely bármilyen más alternatívát dolgozott volna ki a továbbhaladás céljára. Az alternatíva nélküli közép- és kelet-európai ámfutásban egymással rivalizáltak a térség országai. Senkinek eszébe nem jutott, hogy egy teljesen más gazdasági szinten, más hagyományokkal rendelkező, más struktúrát kialakító országokban nem kellene-e önállóan elemezni az átmenet problémáit. Mi nem tettük meg.

A rendelkezésre álló tények alapján úgy vélem, hogy helyesen döntöttek a magyarok és a többi közép-európai, amikor egyértelműen elvetették a szovjet blokkhoz való tartozást, amikor a magánkezdeményezés és a magántulajdon primátusát elfogadták, de a saját helyzetüket, lehetőségeiket nem tanulmányozták, azt hitték elegendő a sikeres regonomics-ot minél gyorsabban átvenni. Ennek az akkor nagyon vonzónak tekintett, valójában igencsak negatív hatásúnak és primitívnek tekinthető csodaszernek a következményeit most szenvedjük meg, ezekben az években. Félreértés ne essék, nemcsak a szegények és a munkavállalók szenvednek, hanem a középosztálybeliek, a vállalkozók, a szabadfoglalkozásúak is. Na persze, erről nem Reagan tehet.

